

“ILMIY TAFAKKUR VA ZAMONAVIY TADQIQOTLAR: MUAMMOLAR, YECHIMLAR VA ISTIQBOLLAR” MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA ILMIY KONFERENSIYASI
Qabul qilindi: 30-sentabr 2026-yil • Ma’qullandi: 6-oktabr 2026-yil • Nashr qilindi: 13-oktabr 2026-yil

BO‘LAJAK TARBIYACHILARNI “VICTORY” KONSEPTI ASOSIDA DISKURSIV-METODIK TAKOMILLASHTIRISH

Shokirova Gulbahor Bahromjon qizi
Andijon davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi

Annotatsiya. Maqolada bo‘lajak tarbiyachilarning diskursiv-metodik tayyorgarligini “Victory” (g‘alaba) konsepti asosida takomillashtirishning lingvopedagogik asoslari yoritilgan. Konseptning ingliz va o‘zbek tillaridagi leksik-semantik maydoni qiyosiy tahlil qilingan, tarbiyachi nutqida g‘alaba va mag‘lubiyatni ifodalash shakllari pragmatik va tanqidiy diskurs nuqtai nazaridan tasniflangan. Tarbiyachi nutqining bolaning o‘z-o‘zini baholashi va ijtimoiylashuviga ta’siri raqobat, motivatsiya va rivojlanish nazariyalari asosida izohlangan. Konseptual-semantik, diskursiv-pragmatik, metodik va refleksiv bosqichlardan iborat model hamda uni baholash mezonlari taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: konsept, “Victory”, g‘alaba, pedagogik diskurs, nutq harakati, bo‘lajak tarbiyachi, diskursiv kompetensiya, refleksiya, maktabgacha ta’lim.

Abstract. The article presents a linguo-pedagogical basis for improving the discourse and methodological competence of future preschool educators through the concept of “victory”. The lexical-semantic field of the concept in English and Uzbek is compared, and the ways in which educators talk about winning and losing are classified from pragmatic and critical discourse perspectives. The influence of teacher talk on children’s self-evaluation and socialization is interpreted through theories of competition, motivation and development. A four-stage model (conceptual-semantic, discursive-pragmatic, methodological and reflective) and criteria for its assessment are proposed. Keywords: concept, victory, pedagogical discourse, speech act, future preschool educator, discourse competence, reflection, preschool education.

Аннотация. В статье рассматриваются лингвопедагогические основы совершенствования дискурсивно-методической подготовки будущих воспитателей на основе концепта «победа» (Victory). Проведён сопоставительный анализ лексико-семантического поля концепта в английском и узбекском языках, классифицированы способы выражения победы и поражения в речи воспитателя с позиций прагматики и критического анализа дискурса. Предложены четырёхэтапная модель (концептуально-семантический, дискурсивно-прагматический, методический и рефлексивный этапы) и критерии её оценки. Ключевые слова: концепт, победа, педагогический дискурс, речевой акт, будущий воспитатель, дискурсивная компетенция, рефлексия, дошкольное образование.

Maktabgacha ta’lim tizimida tarbiyachining nutqi bolaning ijtimoiylashuvi, o‘z-o‘zini baholashi va qadriyatlarni o‘zlashtirishi jarayonida eng ta’sirchan pedagogik vositalardan biri hisoblanadi. “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi hamda “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunlarda bolaning har tomonlama rivojlanishi, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv va tarbiyaviy mazmunning ustuvorligi belgilab qo‘yilgan [1; 2], bu esa tarbiyachi tayyorgarligida nutqiy madaniyat va diskursiv mas’uliyatning alohida o‘rin tutishini taqozo etadi. Tarbiyachi o‘yin, harakatli mashg‘ulot, bayram va kundalik muloqot jarayonida g‘alaba, yutuq, ustunlik, mag‘lubiyat kabi tushunchalarni tinimsiz ishlatadi; shu so‘zlar orqali bola “yaxshi bo‘lish” nimani anglatishini, boshqalar bilan o‘zini qanday solishtirishni va muvaffaqiyatsizlikka qanday munosabatda bo‘lishni o‘rganadi. Inglizcha *victory* leksemasi sport, media va ommaviy madaniyat orqali o‘zbek tilidagi kundalik muloqotga ham kirib kelgan bo‘lib, uning qadriyatli mazmuni o‘zbek tilidagi “g‘alaba” va “zafar” bilan to‘liq mos tushmaydi. Shu sababli konseptni tarbiyachi tayyorgarligi nuqtai nazaridan tadqiq etish ham lingvistik, ham pedagogik ahamiyatga ega.

Muammo shundaki, amaliyotda tarbiyachilar “g‘alaba” konseptini ko‘pincha tayyor madaniy qolip sifatida, ya’ni raqibdan oldinda bo‘lish ma’nosida qo‘llaydi va bu qoliplarning bolada qanday baho, hissiyot va xulq modelini shakllantirishini kamdan-kam anglaydi. Bo‘lajak tarbiyachilarni tayyorlashda esa bu hodisaga qaratilgan maxsus diskursiv-metodik tayyorlov yetarlicha ishlab chiqilmagan. Tadqiqotning maqsadi

“Victory” konseptining lingvomadaniy va pedagogik mazmunini aniqlash, tarbiyachi nutqida uning namoyon bo‘lish shakllarini tasniflash va shular asosida bo‘lajak tarbiyachilarning diskursiv-metodik tayyorgarligini takomillashtirish modelini asoslashdir. Ilgari surilgan farazga ko‘ra, talaba konsept qatlamlarini anglab, o‘z nutqini tahlil qilish va qayta loyihalash ko‘nikmasini egallasa, uning bolalar bilan g‘alaba va mag‘lubiyat haqidagi muloqoti natijaga emas, jarayon va hamkorlikka yo‘naltirilgan bo‘ladi. Ish nazariy tahlil, qiyosiy leksik-semantik tahlil, diskurs tahlili va pedagogik modellashtirish usullariga tayanadi.

Konsept tushunchasi lingvokulturologiyada til, tafakkur va madaniyat o‘rtasidagi bog‘lovchi birlik sifatida talqin qilinadi. Yu.S. Stepanov uni madaniyatning inson ongidagi siqilgan ko‘rinishi deb ta’riflaydi [3]; V.I. Karasik konseptda obrazli-perseptiv, tushunchaviy va qadriyatli tomonlarni ajratib, ayniqsa qadriyatli tomonni ijtimoiy xulq me’yorlari bilan bog‘laydi [4]. A. Wierzbicka “kalit so‘zlar” yondashuvida muayyan madaniyat uchun markaziy leksemalar shu madaniyatning qadriyatlar tizimini ochishini ko‘rsatadi [5], V.A. Maslova esa konsept tahlilini lingvomadaniy tadqiqotning asosiy usullaridan biri sifatida asoslaydi [6]. O‘zbek tilshunosligida kognitiv yondashuvning nazariy asoslari Sh. Safarov tomonidan yoritilgan [7]. Bu qarashlarning umumiy xulosasi shundaki, konsept faqat so‘zning lug‘aviy ma’nosi emas, balki shu so‘z atrofida to‘plangan tasavvurlar, baholar va xulq me’yorlari majmuasidir. Pedagogik nuqtai nazardan bu majmua bolaga tarbiyachining nutqi orqali yetkaziladi, shuning uchun konseptning qaysi qatlami ustuvor ko‘rsatilishi bolaning dunyoqarashiga bevosita ta’sir qiladi.

Pedagogik diskursning o‘ziga xosligi uning izchil tuzilishida ko‘rinadi. J. Sinclair va R. Coulthard sinf muloqotida o‘qituvchining ishtiroki, o‘quvchi javobi va o‘qituvchining baholovchi bahosidan iborat uch bosqichli almashinuv keng tarqalganini ko‘rsatgan [8]. Aynan uchinchi bosqichda, ya’ni baholash o‘rnida “yutding”, “eng yaxshisi”, “birinchi bo‘lding” kabi ifodalar paydo bo‘ladi va g‘alaba konsepti bolaning shaxsiy tajribasiga aylanadi. N. Mercer va R. Alexander esa muloqotning shunday tuzilishi o‘rniga ta’lim oluvchilarning fikrini rivojlantiruvchi hamkorlikdagi, dialogik shakllarni taklif etadi [9; 10]. Nutq harakatlari nazariyasi nuqtai nazaridan [11; 12] tarbiyachining “g‘olib – sensan”

deyishi oddiy axborot emas, balki bolaning guruhdagi maqomini belgilovchi deklarativ nutq harakatidir. Shunday ekan, bo‘lajak tarbiyachi so‘zlarning nafaqat nimani ifodalashini, balki ular bilan qanday ijtimoiy harakat bajarilishini ham tushunishi lozim.

Pragmatik nuqtai nazardan e’tiborni tortadigan yana bir masala – bolaning ijtimoiy “yuzi”. P. Brown va S. Levinson muloqotchining hurmat va tan olinishga bo‘lgan ehtiyojini “yuz” tushunchasi bilan izohlaydi hamda ochiq tanqid yoki pastga urish kabi harakatlarni shu ehtiyojga tahdid sifatida talqin qiladi [13]. Musobaqa yakunida mag‘lub bo‘lgan bolaning boshqalar oldida e’lon qilinishi aynan shunday vaziyat yaratishi mumkin. Tarbiyachi bu xavfni kamaytirish uchun natijani emas, urinishni ta’kidlash, bolaning o‘zini muvaffaqiyatsizlikdan ajratish va jamoaviy ifodalardan foydalanish kabi pragmatik strategiyalarni tanlashi mumkin. Bunday tanlov tasodifiy emas, balki ongli diskursiv ko‘nikmaga asoslanishi kerak.

Tanqidiy diskurs tahlili tarbiyachi nutqidagi bunday tanlovlarning ijtimoiy mazmunini ochib beradi. N. Fairclough diskursni ijtimoiy munosabatlarni va qadriyatlarni qayta ishlab chiqaruvchi amaliyot sifatida talqin qiladi [14]; R. Wodak va M. Meyer bu yondashuvning metodologik asoslarini umumlashtirgan [15]; T. van Dijk esa diskurs, bilim va kontekst o‘rtasidagi aloqani ko‘rsatadi [16]. Katta va bola o‘rtasidagi nomutanosiblik sharoitida tarbiyachining baholovchi tili tabiiy va munozarasiz qabul qilinadi, shu bois u “g‘alaba nima?” degan savolga bir xil javobni singdirib yuborishi mumkin. Tanqidiy tahlil bo‘lajak tarbiyachiga o‘z nutqidagi bunday yashirin qadriyatlarni ko‘rish imkonini beradi.

Konseptning leksik ifodasi qiyosiy tahlilda ayniqsa muhim. Ingliz tilida *victory* odatda jiddiy to‘siq yoki raqib ustidan qozonilgan g‘alabani bildiradi, *win* ko‘proq o‘yin yoki musobaqa natijasiga, *success* esa maqsadga erishishga ishora qiladi [5]. O‘zbek tilida shu semantik maydonni *g‘alaba*, *zafar*, *muvaffaqiyat*, *yutuq*, *g‘olib chiqmoq*, *yengmoq*, *ustun kelmoq* birliklari tashkil etadi. Ularning birikuvchanligi ham farqli: *g‘alaba* odatda *qozonmoq*, *zafar – quchmoq*, *yutuq – erishmoq*, *muvaffaqiyat – qozonmoq* yoki *erishmoq* fe’llari bilan keladi va har biri o‘ziga xos uslubiy bo‘yoq hamda tantana darajasini olib yuradi. *Yutmoq* fe’li esa “yutmoq” va “o‘yinda g‘olib bo‘lmoq” ma’nolarini birlashtirgani sababli, o‘yin va foyda tushunchalari bilan bog‘lanadi. Bu qatorlarning farqini bilmaydigan

tarbiyachi bolaga bir xil mazmun yetkazmasligi mumkin: “yutding” natijani, “g‘alaba qozondik” esa jamoaviy tantanani nazarda tutadi.

Konseptning metaforik talqini ham tarbiyaviy oqibatlarga ega. G. Lakoff va M. Johnson “bahs – urush” kabi konseptual metaforalar fikrlash va harakat qilishni yo‘naltirishini ko‘rsatgan [17]. “Hayot – musobaqa” metaforasi ustun bo‘lgan guruh muhitida g‘alaba boshqalardan oldinda bo‘lish sifatida o‘zlashtiriladi. A. Kohn raqobatning hamkorlikka salbiy ta’sir qilishi mumkinligini asoslagan [18]; C. Dweck bolaning qobiliyatni o‘zgarmas yoki rivojlanuvchi deb tushunishi qiyinchilikka munosabatini belgilashini ta’kidlaydi [19]; R. Ryan va E. Deci mustaqillik, layoqat va ijtimoiy bog‘liqlik ehtiyojlarining qondirilishi ichki motivatsiyaga ta’sir etishini ko‘rsatadi [20]; E. Erikson esa 3–6 yoshda tashabbus va aybdorlik tuyg‘usi o‘rtasidagi muvozanatni markaziy deb hisoblaydi [21]. Bu qarashlar birgalikda raqobatni butunlay rad etishni emas, balki uni pedagogik jihatdan boshqarishni, ya’ni natija emas, harakat va o‘sishni ta’kidlashni taqozo etadi.

Tarbiyachi nutqini tahlil qilish uchun tematik tahlil usulidan foydalanish mumkin [22]. Tahlil materiali sifatida, ota-onalar va muassasa roziligi olingan holda, mashg‘ulot va musobaqa epizodlarining audio yoki video yozuvlari, ularning transkriptlari va talabalarning amaliyot kundaliklari olinadi. Kodlash jarayonida tarbiyachi nutqining besh asosiy turi farqlanadi. Natijaga yo‘naltirilgan ifodalar “yutdi”, “birinchi bo‘ldi” kabi natijani qayd etadi; taqqoslovchi ifodalar bolani boshqalar bilan solishtiradi (“eng tez yugurding”); jarayonga yo‘naltirilgan ifodalar urinish va o‘sishni ta’kidlaydi (“bugun kechagidan ko‘proq harakat qilding”); jamoaviy ifodalar hamkorlikni ko‘rsatadi (“hammamiz birga yetib keldik”); qo‘llab-quvvatlovchi ifodalar mag‘lubiyatdan keyin bolaning qadr-qimmatini saqlaydi (“bu safar bo‘lmadi, lekin yaxshi harakat qilding”). Keltirilgan misollar tasnif mohiyatini ko‘rsatish uchun modellashtirilgan namunalardir, ular empirik kuzatuv natijasi sifatida taqdim etilmaydi. Tasnifning afzalligi shundaki, u talabaga o‘z nutqini aniq kategoriyalar bo‘yicha ko‘rishga imkon beradi.

Bunday tayyorgarlikning asosiy natijasini “g‘alaba diskursi kompetensiyasi” deb atash mumkin. D. Hymes ilgari surgan kommunikativ kompetensiya g‘oyasi muloqotchidan

qachon, kim bilan, nima haqida va qanday gapirish lozimligini bilishni talab qiladi [23], M. Canale esa bu tuzilmaga bog‘lanishli va vaziyatga mos matn tuzish qobiliyatini, ya’ni diskursiv kompetensiyani kiritgan [24]. Tarbiyachi uchun bu kompetensiya beshta tarkibiy qismdan iborat: konsept qatlamlarini anglash, nutq janrini vaziyatga mos tanlash, bolaning “yuzi”ni saqlovchi pragmatik strategiyalarni qo‘llash, baholash mas’uliyatini his etish va o‘z nutqiga tanqidiy baho berish. Mazkur tarkib bo‘lajak tarbiyachining tayyorgarligini baholash va rivojlantirishda yagona tayanch vazifasini bajaradi.

Yuqoridagilarga tayanib, to‘rt bosqichli diskursiv-metodik takomillashtirish modeli taklif etiladi. Konseptual-semantik bosqichda talabalar *victory*, *g‘alaba*, *zafar*, *muvaffaqiyat* va *yutuq* birliklarini lug‘at, maqol, ertak va media matnlari asosida tahlil qilib, semantik maydon xaritasini tuzadi. Diskursiv-pragmatik bosqichda ular konseptni turli vaziyatlarda, masalan, musobaqadan keyingi suhbat, ota-onaga natijani izohlash va mag‘lubiyatdan keyingi qo‘llab-quvvatlash vaziyatlarida sinab ko‘rib, nutq harakatlari va yuzni saqlash strategiyalarini qo‘llaydi. Metodik bosqichda olingan nutqiy modellar harakatli o‘yin, ertak asosidagi muloqot, qo‘g‘irchoq teatri va jamoaviy topshiriq kabi maktabgacha yoshga moslashtirilgan mashg‘ulotlarga aylantiriladi. Refleksiv bosqichda talaba o‘z nutqini yozuv va transkript asosida tahlil qilib, mezonlar bo‘yicha baholaydi va keyingi qadamlarni rejalashtiradi. Modelning psixologik-pedagogik asosi L.S. Vygotskiyning yaqin rivojlanish zonasi va hamkorlikdagi faoliyat g‘oyasi [25], J. Lave va E. Wengerning amaliyot hamjamiyati konsepsiyasi [26] hamda D. Schönning amal davomidagi va amaldan keyingi refleksiya nazariyasidir [27]. Shu asosda talabalar guruhi o‘zaro kuzatish, mikro-o‘qitish va tajribali tarbiyachi-mentor ishtirokidagi tahlil amaliyoti bilan birga ishlaydigan jamoa sifatida tashkil etiladi.

Modelning samaradorligini baholash sifat va miqdor ko‘rsatkichlarini uyg‘unlashtirishni talab etadi. Mezonlar sifatida konsept mazmunini asoslab izohlash, nutq janrini vaziyatga mos tanlash, natijadan ko‘ra harakat va hamkorlikni ta’kidlash, bola qadr-qimmatini hurmat qiluvchi til vositalarini qo‘llash, metodik materialni yoshga moslashtirish va o‘z nutqiga tanqidiy baho berish olinadi; ular bo‘yicha nutq yozuvlari, kuzatuv varaqalari va talabalar portfeli materiallari uch darajali shkalada baholanadi. Tajriba-sinov ishi tajriba

va nazorat guruhlarini solishtirish hamda o‘qitishdan oldingi va keyingi holatni taqqoslash orqali rejalashtiriladi. Tadqiqotning cheklovlari ham aniq: konseptning qadriyatli mazmuni madaniy kontekstga bog‘liq, shuning uchun taklif etilgan tasnif va mezonlar boshqa muhitga ko‘chirilganda moslashtirilishi kerak; modelning tajriba-sinov natijalari alohida tadqiqotda keltiriladi.

Xulosa qilib aytganda, “Victory” konsepti bo‘lajak tarbiyachilarning lingvomadaniy ongini va kasbiy nutqini bir-biriga bog‘lashda samarali o‘quv materiali bo‘la oladi. Uning ingliz va o‘zbek tillaridagi leksik-semantik maydoni, nutq harakati va pragmatik jihatlari hamda diskursdagi metaforik modellari tarbiyachi nutqi bolada qanday qadriyatlarni shakllantirishini ongli tahlil qilishga imkon beradi. Taklif etilgan to‘rt bosqichli model va g‘alaba diskursi kompetensiyasi tushunchasi talabani natijaga emas, jarayon, hamkorlik va bola qadr-qimmatini hurmat qilishga yo‘naltirilgan nutq madaniyatiga yetaklaydi. Keyingi tadqiqotlar uchun modelni tajriba-sinovdan o‘tkazish, “mag‘lubiyat”, “mehnat”, “sabr” kabi yondosh konseptlarni qamrab olish va oila bilan hamkorlik diskursini o‘rganish istiqbolli yo‘nalishlar hisoblanadi.

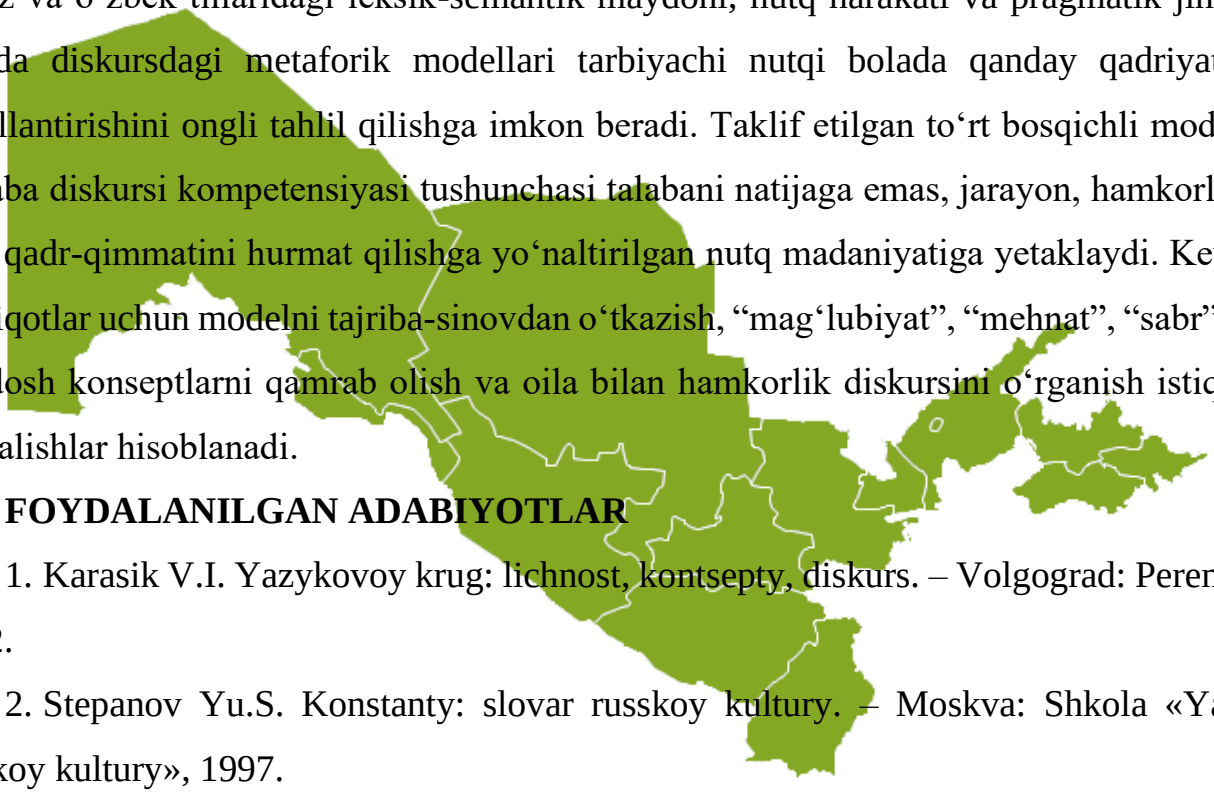

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karasik V.I. Yazykovoy krug: lichnost, kontsepty, diskurs. – Volgograd: Peremena, 2002.

2. Stepanov Yu.S. Konstanty: slovar russkoy kultury. – Moskva: Shkola «Yazyki russkoy kultury», 1997.

3. Maslova V.A. Lingvokulturologiya. – Moskva: Akademiya, 2001.

4. Van Dijk T.A. Discourse and Context: A Sociocognitive Approach. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

5. Fairclough N. Discourse and Social Change. – Cambridge: Polity Press, 1992.

6. Canale M. From communicative competence to communicative language pedagogy // Richards J.C., Schmidt R.W. (eds.). Language and Communication. – London: Longman, 1983. – P. 2–27.

7. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.

8. Lave J., Wenger E. Situated Learning: Legitimate Peripheral Participation. – Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

9. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980.

10. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

11. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. – Jizzax: Sangzor, 2006.

12. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.

